

החצוצרה נתביישה: בין הנפול לפאלי

תקציר

המאמר מציע פרשנות פסיכואנליטית-רטורית לעלייתו של טראמפ לשלטון. טענתו המרכזית היא שבתרבות פוסט-מודרנית שוויתרה על מושג האמת נוצר רפיון תרבותי שמעורר כמיהה לכוח פאלי. בעזרת הקבלה בין המוטיב הרעיוני המרכזי שהביא לעליית תנועת ש"ס, "החזרת עטרה ליושנה", לבין סיסמתו המרכזית של טראמפ, "Make America great again", המאמר טוען שכוח זה נשאב מחזרה למקורות סיפוק קדומים ומבוטא באמצעות רטוריקה דיכוטומית ואינפנטילית, שפונה ליסודות קמאיים בנפש האדם. השדה הפוליטי, כך לפי המאמר, הוא אך ורק סימפטום מוגבל של משבר עמוק יותר של התרבות החילונית, שמתקשה להציע מענה הולם לשאלת משמעות החיים של האדם וצריכה להתמודד עם רגרסיה למשאלות לב דתיות.

החצוצרה? מקץ שבועים, במלאת ימי החפש, חזר עמה אחי לעבודת הצבא. ואני לא זכיתי בפעם ההיא לשמוע את קולה עוד. מונחת הייתה כל הימים בנרתיקה תחת אחת המיטות של האכסניא, במקום שהושלכה לשם עם יתר החפצים, ולא העיזה לצאת משם ולהשמיע קול. החצוצרה נתבְּישה (חיים נחמן ביאליק, מתוך "החצוצרה נתבְּישה")¹.

כששמעתי על בחירתו של טראמפ לנשיא ארצות הברית התבטאה תדהמתי באסוציאציה לסיפור "החצוצרה נתביישה" של חיים נחמן ביאליק. קל היה להבין את החלק הראשון של האסוציאציה, שהרי השם טראמפ מזכיר את המילה חצוצרה באנגלית (trumpet) ואף כל הווייתו היא "חצוצרתית", נושפת ורעשנית. אך מדוע "נתביישה"? אמנם תחושת בושה ליוותה תדהמה זו, מעין מבוכה לנוכח מציאות וולגרית שנקלעת אליה בעל כורחך, אך קל לראות שחצוצרה (טראמפ) זו עצמה לא נתביישה כלל, אלא דווקא קראה בקול גדול. במחשבה שנייה נחשף לפתע החיבור, שכמו במקרים רבים באסוציאציה מכנס יחדיו ניגודים באופנים סמויים ונפתלים: מה שנתבייש איננו כלל החצוצרה אלא האמת, שנתביישותה היא שמותירה את המרחב לקול החצוצרות בלבד. חיבור אסוציאטיבי זה נעשה, ככל הנראה, בזכות קטע יפה ומוכר לי היטב של דייוויד יום, שבו הוא מבטא בעזרת מטאפורה זו של חצוצרה את אי-שביעות רצונו מהדיון הפילוסופי בן זמנו:

הוויכוחים מתרבים כאילו היה כל דבר ודבר מוטל בספק; וויכוחים אלה סוערים כאילו היה כל דבר ודבר ודאי. בתוך מהומה זו כולה, לא השכל הוא העוטר עטרת ניצחון אלא כשרון הדיבור; ולעולם אין לך להתיימשך מלעשות נפשות להנחה משונה שבמשונות, ובלבד שכשרונך יעמוד לך לתאר אותה בצבעים מרהיבים. אין נוהלים את הניצחון בעזרת החיילים המזוינים, התוקפים את האויב בחנית ובחרב, אלא בעזרת המחצצים (trumpeters), המתוכפפים והמנגנים של הצבא (יום, 1983: 4).

דברים אלה שנכתבו במאה השמונה-עשרה נראים מתאימים לתאר את אופי השיח הפוסטמודרני בימינו, שבו אופן הייצוג חשוב יותר מן האמת. יתר על כן, שיח זה דוחה את שאלת האמת כשאלה שאבד עליה כלח ואף מתייחס

¹ ביאליק, 1953: קנ.

לתביעה לאמת עצמה כלא יותר מביטוי של תשוקה לכוח. אם אמנם האמת איננה רלוונטית אלא יחסי הכוח בלבד, מדוע אנו חשים אי-נחת אינטלקטואלית ואתית מכך שיחסי הכוח קובעים את המציאות הפוליטית (טראמפ ניצח בבחירות)? האין השדה הפוליטי שדה של יחסי כוח, יותר מכל שדה תרבותי אחר? מדוע אף נשמעת, בשיח שוויתר על האמת, טרזניה באשר לחדשות מזויפות (fake news)? מה יכול להיות מזויף בעולם שהאמת סולקה ממנו?

טענתי היא שטעות אפיסטמולוגית זו, שבזויתור על שאלת האמת, מובילה למציאות אתית בעייתית, מפני שהיא גוזלת מן התרבות את מרחב ההתנגדות לכוחני ואף משמשת קרקע נוחה לצמיחתו. כיצד ניתן להתנגד התנגדות מוצדקת להתנהגות כלשהי (למשל לגזענות) אם השיפוט המוסרי אף הוא אינו אלא ביטוי של יחסי כוח ואין בו דבר מן האמת?

התשוקה לאמת מכוננת את החיים הסובייקטיביים, ולכן ויתור על שאלת האמת הוא ויתור על מרחב הקיום האנושי לטובת אובייקטיביות מדומה.² מנקודת המבט של מי שוויתרו על שאלת האמת, אף המציאות האנושית, כמו הטבע, איננה אלא משחק חסר משמעות של יחסי כוח בין אובייקטים. המרה זו של החיים הסובייקטיביים לסך כל הכוחות שקובעים את הפונקציה החברתית של היחיד נעשית מנקודת מבט סוציולוגית, פסאודו-מדעית, ששוכנת ביסוד התפיסה הפוסטמודרניסטית.³ מנקודת מבט זו היחיד איננו אלא הפונקציה שהוא ממלא בתוך ההמון, כמו שטבעו ומקומו של האטום נקבעים לפי יחסי הכוח הפיזיקליים. זאת נקודת המבט שמובילה לטעות האפיסטמולוגית, שאיננה מבחינה בין אובייקט לסובייקט, וממנה לטעות האתית, של התייחסות לחיים האנושיים כמערכת של יחסי כוח.

² גדאמר מסביר בצורה זו את כישלונם של מדעי הרוח, שביקשו להידמות למדעי הטבע המודרניים: הם לא השכילו להבין שהמתודה האמפירית מתאימה לעיסוק במציאות האובייקטיבית אך לא במציאות הסובייקטיבית. יתר על כן, המתודה האמפירית בוחנת את המציאות במונחים של סיבתיות והישגיה נמדדים במונחים של תקפות ופעולה ולא במונחים של אמת. מושג האמת הוא מושג אפיסטמולוגי שמבטא את הבנתו של האדם, ולכן יש לו משמעות רק במציאות הסובייקטיבית של האדם (Gadamer) (2013).

³ הוסרל רואה סכנה זו כבר בשלבי השתלטות הפוזיטיביזם בסוף המאה התשע-עשרה על מדעי הרוח, שהביאה להמרת המבט על האדם כסובייקט בעל חירות להתבוננות בו כעל אובייקט בשם הדיוק המדעי, וכך להתעלמות מהשאלות האתיות שעומדות ביסוד הקיום האנושי (הוסרל, 1996). טענתי היא שאפשר לראות בהשקפה הפוסטמודרניסטית המשך של מגמה זו, כיוון שהתבוננות הפסיכולוגיות של הוגים מודרניים שעליהם במידה רבה מתבססת ההשקפה הפוסטמודרניסטית, דוגמת זיגמונד פרויד ופרידריך ניטשה, תורגמו לשיטות סוציולוגיות שנטרלו את משמעותן הסובייקטיבית. כך, למשל, מישל פוקו הופך את רעיון העוצמה האישית של ניטשה, שיסודו בהתגברות עצמית ושיאו בנדיבות אנושית, לכלי לניתוח סוציולוגי שחושף את הרצון לאמת כמנגנון של כוח מדיר (פוקו 2005).

הנחת המוצא של דיון זה היא שהפוליטיקה היא מרחב שיח שטחי, ולכן התנודות בו עשויות להיות מהירות וחדות. הפוליטיקה מיוסדת על דיבור להמון, הן במשטרים דמוקרטיים והן במשטרים דיקטטוריים, וההמון איננו נאמן לנימוקים מורכבים או להבחנות חדות. מדובר על רטוריקה שהצלחתה נמדדת במידת האפקטיביות הכמותית שלה ולא במידת ההבנה של נמעניה, בניגוד לרטוריקה שפונה להבנה של יחידים כדי לקדם את האמת, גם במחיר של אפקטיביות כמותית. כבר אפלטון עומד על הבחנה זו כשהוא מגנה את הרטוריקה הסופיסטית כרטוריקה רעה, משום שתכליתה ניצחון בוויכוח גם במחיר של טעות והטעיה. הוא מעמיד כנגדה את הרטוריקה הפילוסופית, שמבקשת לקדם הבנה ומעודדת חשיפת טעויות והטעויות (אפלטון, 1979). ביטוי בולט לרטוריקה סופיסטית אפשר למצוא במקרים רבים ברטוריקה של הפרשנים הפוליטיים, ש"לא נותנים לעובדות לבלבל אותם". אפשר לזהות אצלם חזרה על עמדה דומה, תוך ליקוט מגמתי של עובדות מקריות לאישושה, כל זה בטווח הנכון תמיד שבין מה שאמרתי לבין ממה שממנו חששתי. אין בכך כדי לטעון שניתן להפוך את הדיון הפוליטי לדיון מורכב ומדויק, אלא דווקא שאין להיבהל יתר על המידה משינויים פוליטיים (אתמול אובמה, היום טראמפ ומחר?). השאלה החשובה יותר היא אם מתחת לשינויים הפוליטיים השטחיים אפשר לחשוף מבנה עומק שמעיד על מגמה תרבותית יסודית יותר.

נראה שהמגמה המדאיגה שניתן לזהות בתרבות, שטראמפ הוא אך סימפטום שלה בשדה הפוליטי, היא ויתור על שאלת האמת, שמוביל לשיח נפול (אימפוטנטי - סתמי ונטול היררכיות) שבתורו מעורר תשוקה לפאלי ארכאי (אומניפוטנטי - כוחני ובעל היררכיה מוצקה וברורה).⁴ הסימן לכך הוא החזרה אל הישן ועל הישן (Make America great again), שמעידה על דלדולה של הרוח. הנסיגה אל הישן והחזרה הכפייתית עליו הן ביטוי לדחף המוות, שמבקש אחר יציבות קדומה כיוון שהוא מתקשה לשאת את השינויים הספונטניים ונטולי ההיגיון שנקראים חיים (פרויד, 1988). הנסיגה למציאות ארכאית מדומיינת שכולה טוב, מתוך כך שהסדר הקבוע שולט בה, היא תשוקתו של מי שהחיים, על אי-הוודאות שבם, גברו עליו ולכן עוין את החיים עצמם (ביטוי לכך הוא התעייפות הציבור לא פעם מאי-הוודאות שבדמוקרטיה). כך אפשר להסביר את הנכונות לחזור לפאלי הארכאי, אותו אב מסרס, שההתגברות עליו נובעת

⁴ לפלאנש ופונטלי מציינים שהמקור לשימוש במושג הפאלי בפסיכואנליזה הוא משמעתו בעולם העתיק כסמל לעוצמה ואון על-טבעיים והכמיהה לשובו של הפאלי לעולם (Laplanche and Pontalis, 1973).

מתשוקה לחיים ומאפשרת חיים (פרויד, 2013). תופעה זו מתבטאת בנסיגה לאובייקטים ראשוניים בעלי כוח אומניפוטנטי: מגיבורי-על וגיבורות-על בסרטים, דרך מנהיג חזק בפוליטיקה ועד חזרה לאמונה הדתית.⁵ אבקש להשתמש בגרסה הישראלית של הנסיגה לפאלי הארכאי והתקבעות בו כמשל לעליית טראמפ,⁶ דרך השוואת המוטיב הרעיוני של תנועת ש"ס, "החזרת עטרה ליושנה" (שמכיל בתוכו באופן אינהרנטי את הפאלי),⁷ למוטיב הרעיוני של טראמפ, "Make America great again".

תנועת ש"ס, שחרטה על דגלה את "סיסמת טראמפ" והתבססה על דמות אב אנושית (הרב עובדיה יוסף) ומיתית (אלוהים), לא רק זכתה להצלחה פוליטית מזהירה, אלא הייתה סימן להתחזקות המגמה הדתית בציבוריות הישראלית. אחת הנהגות העיקריות מכך היא הציונות הדתית, שיכלה לעבור מעמדת התגוננות של מי שחרג מהקונצנזוס הציוני לעמדת תוקפנות של מי שנותן תו הכשר לציונות. "החזרת עטרה ליושנה" מבטאת מגמה של הסתגרות ונסיגה. זוהי גרסיה של הציונות, מתנועה שנתחוללה מתוך יציאה מחיק האם (השכינה או השטעטל)⁸ ומרד באב (אלוהים או הרב)⁹ למי שצריכה להצדיק את עצמה בקדושתה של אימא אדמה ובסמכותו של אבינו שבשמיים.

אם אנלוגיה זו בין החזרת עטרה ליושנה לבין *Make America great again* אפשרית (כדי לתמוך באנלוגיה זו כדאי להזכיר את הממד האוונגליסטי

⁵ כך מסביר פרויד, במאמרו "עתידה של אשליה", את שורשיה של האמונה הדתית. שם הוא אף מסביר את ההעדפה של דמות האב על פני דמות האם כדימוי דתי (פרויד, 2000א).

⁶ לפלאנש ופונטלי מדגישים את הקשר בין נסיגה (רגרסיה) וקביעון (פיקסציה) בחשיבה הפסיכואנליטית: הנסיגה חושפת קביעון לצורות ארכאיות של סיפוק, אובייקטים ויחסים (Laplanche and Pontalis, 1973).

⁷ עטרה – כינוי לראש איבר הזכרות: "אלו הן ציצין המעכבין את המילה, בשר החופה את רוב העטרה" (משנה שבת יט, ו).

⁸ מעניינת בהקשר זה הדרך שבה ביאליק מבטא את הקושי של נטישת הדת בשירו "לבדמי": "בְּדָד, בְּדָד / נְשָׂאֲרָתִי, וְהַשְׂכִּינָה אֶף-הִיא / כְּנֶף מִיָּנֶה הַשְּׂבֹרָה עַל-רֹאשִׁי הַרְעִידָה. / יָדַע לְבִי אֶת-לֶבָה: חָרַד הַרְדָּה עָלַי, / עַל-בְּנָה, עַל-יְחִידָה" (ביאליק 2004, 227).

⁹ כך ברנר, שמבטא בדרכו הרדיקלית מרד זה:

אפס, לא! יאמר האדם הנאור האמיתי, עמוק הרוח וישר הלב – ישובו אל התפילות והמצוות אלה, אשר בהונאה נפשית שמין חלקם... יתחברו הללו בשמירת חיים רליגיוזיים עם אלה השומרים להנאתם את סדרי החיים ההווים ומוצאים את תועלתם בבערות ובודת, אנונו – לא נלך עמהם. כי האמנם יש לנו צורך לשאת בעול הסכלות הכללית שבביל להידמות לכול? האומנם פסקה האש היוקדת בקרבנו לשחרור, לחופש בכל הגילויים, למרות אימת הריקניות, שאין לה תקנה? הטרם נדע, כי מתו, מתו האלים, כל האלים: כן, מתו בשבילנו, מתו לעולמים, ואתם גם חוקיהם, פקודיהם ו"מצוותיהם המעשיות" (ברנר, 1984: 371).

שמזין את משטרו של טראמפ), אפשר להציע פרשנות דיאלקטית, שבה הרגרסיה לפאלי הארכאי היא תולדת מצוקתה של החברה האזרחית החילונית. פרשנות זו מתאימה לתפיסת הרגרסיה הפסיכולוגית של פרויד: התסכול בהווה מחזיר לאובייקטים מספקים מן השלבים המוקדמים של ההתפתחות ובא לידי ביטוי בצורות של ההבעה והייצוג (Mercer 2011). החברה המודרנית, שקיבלה את חיוניותה מהמרד באמת המסורתית, התנוונה לתוך מציאות פוסטמודרנית נטולת אמת ונטולת סיפוק; התסכול שנוצר מכך מוביל לנסיגה שמבקשת סיפוק באובייקטים מדומיינים מן העבר ובאה לידי ביטוי בשפה אינפנטילית וחזרתית (שפת סיסמאות).¹⁰

אלבר קאמי, בספרו **האדם המורד**, משרטט היטב את הוויית הקיום של האדם המודרני כאדם מורד:

האדם המורד הוא האדם המוצב לפני הקודש או מנוער ממנו, והריהו שוקד לתבוע סדר חברתי, שבו כל השאלות אנושיות, הווה אומר מנוסחות בתבונה. משעה זו כל שאלה וכל דיבור מרד הם, כפי שבעולם הקודש כל דיבור הוא מעשה חסד ממעל. בדרך זו אפשר יהיה להוכיח, כי בפני רוח האדם פתוחים שני עולמות בלבד, עולם הקודש (או בלשון הנצרות, עולם החסד האלוהי) ועולם המרד. היעלמו של זה שווה-ערך להופעתו של זה (קאמי, 1999: 21).

הצדקתו של הקיום המודרני היא במרד, והמרד הוא בהמרת האמיתות האלוהיות באמיתות אנושיות. אפשר לזהות את תחילתו של תהליך זה בחילון מדעי הטבע בראשית המדע המודרני, ואט אט גם בחילון המוסר, המדינה ולבסוף גם האדם. קאמי כבר מתייחס לשיאו של תהליך זה, האדם החילוני; ואולי לא בכדי נרמז בדבריו התהליך הדיאלקטי שמאיים על קיום זה. אמנם קאמי מתנסח במושגים דיכוטומיים שבין עולם המרד לעולם הקודש, אך ייתכן שהוא נדרש לכך דווקא מכיוון שהוא כבר מזהה, אולי באופן לא מודע, את האיום של הנסיגה לדתי מתוך הרפיון החילוני.

הדיאלוג בין יוסף ק' לכומר על פרשנות המשל "לפני שער החוק" ברומן **המשפט** של פרנץ קפקא יכול לסייע להבין מהי הסכנה הטמונה בנסיגה זו:

¹⁰ חשוב לציין שבטיפול הפסיכואנליטי הרגרסיה להתנהגות האינפנטילית לא פעם נדרשת, ובה האנליטיקאי ממלא את התפקיד של ההורה האהוב (Ferenczi, 1950). אולי אפוא נסיגה זו היא הזדמנות להתפתחות מחדשת.

"כאן אתה נתקל בדעה מנוגדת", אמר הכומר, "[...] בהיותו [של שומר הסף] מרותק בתוקף שירותו לפתח החוק, עולה הוא לאין-ערוך על מי שחי חפשי בעולם. [...] החוק מנה אותו לשירותו והטלת ספק בכבודו, פירושה הטלת ספק בחוק." "אני חולק על דעה זו", אמר ק' והניד ראשו לשלילה, "שהרי המחזיק בדעה זו חייב לקבל כאמת לאמיתה כל מה שאומר שומר-הסף. והלא אתה עצמך נימקת בפירוט שאין זה מתקבל על הדעת." "לא", אמר הכומר, "אין הכרח שתקבל הכול כאמת לאמיתה, די הכול כהכרח בל-יגונה." "דעה עגומה", אמר ק', "השקר הופך לסדרו של עולם" (קפקא, 1992: 212).

"השקר הופך לסדרו של עולם" בעיני האדם החילוני, שיוסף ק' מייצגו, אם חלה נסיגה לקיום הדתי, משום שהוא קיום שנשען על קבלת סמכות דתית (אמונה) במקום על מחשבה אנושית (הבנה). יוסף ק' מסרב לחיות באשליה, ולכן מסרב לנחמה שמציע לו הכומר. בכך הוא גוזר על עצמו חיי בדידות של אדם שמתעקש לחקור בעצמו את קיומו ולא לקבל דבר "כהכרח בל יגונה". קאמי עצמו מציע לחשוב אף על רומן פסימי זה כמציג אזהרה קיומית ולא הצהרה קיומית. בעייתו של יוסף ק', לפי קאמי, היא שהוא אדם חילוני בעל תשוקה לאמת דתית (קאמי, 1990). ניטשה מכנה תשוקות אלה "צללי האלוהים", ותוהה על יכולתו של האדם המודרני להתנער גם מתשוקותיו הדתיות ולא רק מאמונתו הדתית.¹¹

אם כן, "משבר החילוניות" נחשף בעומק התרבות המודרנית ומקבל ביטוי גם בשדה הפוליטי. המרד המודרני שהחל בסילוק האל ממדעי הטבע - שהביא להישגים מרשימים במדעים אלה - ושהמשיך בסילוקו מן המרחב הפוליטי והאזרחי, שהביא להולדת אתיקה המיוסדת על הבנה אנושית ולהולדת הדמוקרטיה המודרנית, מתקשה להתמודד עם תשוקת המשמעות של האדם. אם מדעי הטבע זכו בהתקדמות בוותרם על אמת מטפיזית לטובת אמת אמפירית, ואם האתיקה האנושית והדמוקרטיה התקדמו בוותרן על סמכות קדושה לטובת שיקול דעת אנושי - אף שאלת משמעות החיים של האדם הייתה

¹¹ כך ניטשה בספרו **המדע העליון**, סעיף 108:

מאות בשנים לאחר מותו של הבודהא, הייתה שם מערה אחת, שהבריות היו מראים בה את צלו - צל אדיר ומחריד. האלוהים מת; אך אם לדון לפי אופיו של האדם, ייתכן ועוד אלפי שנים תהיינה מצויות מערות, בהן יהיו מראים את צלו. ואנחנו - אנחנו מצוים לגבור גם על צלו! (ניטשה, 1985: 262).

צריכה להיות מתורגמת למושגים אנושיים, כדי ליצור מארג הולם לקיום אנושי חילוני. אך נראה שדווקא ככל שהתעצמו הישגי מדעי הטבע והפכו לטכנולוגיות לתועלת האדם, וככל שהתביעה האתית האוניברסלית שאיננה מיוסדת על סמכות דתית התקבלה במעגלים רחבים יותר ויותר בתרבות, הלך ונחשף כישלון החילוניות להתמודד עם שאלת משמעות החיים.¹² הראשונים להריח חולשה זו הם כמובן כוהני הדתות, שכמו הכומר ברומן של קפקא, פונים לנפשות החלשות והשבורות ומציעים להן את מרכולתם העתיקה שתגאל אותן ממועקת החופש שלהן.¹³ אך גם פוליטיקאים בעלי חוש ריח מפותח מזהים מצוקה זו, והגם שאינם יכולים להציע נחמה מטפיזית הם מציעים את נחמת ההמון הנבחר, שבימינו מתעטפת לא פעם באצטלה דתית. חזרתה של האצטלה הדתית לרטוריקת ההמונים הפוליטית במקום האצטלה המדעית, שבה התעטפו דוברי הפשיזם של המאה העשרים, יכולה לשמש אינדיקציה נוספת ל"משבר החילוניות", שסימפטום שלו מופיע גם במערכת הפוליטית. הייתכן מנהיג אתאיסטי במציאות הישראלית או האמריקאית?

כך אפשר לזהות במדינת ישראל נסיגה מבוהלת מהמרד של התרבות העברית המתחדשת, שהוליד אותה כמדינה חילונית ודמוקרטית, חזרה לחיק הדת היהודית המתלהמת, שמתבטאת בלאומנות דתית ובכמיהה למנהיג חזק. מדוע טראמפ יכול לבוז למדע (למשל בשאלת התחממות כדור הארץ)? מדוע טראמפ יכול לבטא עמדות גזעניות (למשל ביחס לנשים ומוסלמים)? נראה שהתשובה לכך היא שעמדות אלה מתיישבות עם הגישה הדתית של תומכיו, והיא שמספקת לעמדות אלה עוצמה פוליטית ואף הגנה מפני ניסיונות לערער עליהן באופן רציונלי ומוסרי. "השקר הופך לסדרו של עולם", משיב יוסף ק' לכומר שמציע לו לא לחקור במופלא ממנו, והשקר אכן הפך לסדרו של עולם. "חדשות כוזבות" הן סדרו של עולם, שוויתר על שאלת האמת ובוחר את המציאות

¹² ההגות האקזיסטנציאליסטית מתמודדת עם משבר זה כבר מימיו של סרן קירקגור בן המאה ה-19. הגות זו מנסה להתמודד עם תחושת האבסורד הקיומית של האדם המודרני, שאותה מגדיר יפה אלבר קאמי כעיונות "בין הזעקה האנושית לבין השתיקה חסרת ההיגיון של העולם" (קאמי 1990, 34). חלק מההוגים, כמו קירקגור, מציעים מענה לכך בשיבה לאמונה הדתית, ואילו הוגים אחרים, דוגמת קאמי, דוחים מענה זה כסוג של הונאה עצמית.

¹³ פרויד, שרואה את האמונה הדתית כשיגיון המוני, מכיר בערכה הפסיכולוגי:

הדת מצמצמת את גבולותיו של משחק זה של בחירה והסתגלות בכך, שהיא כופה על הכול, ובאותו אופן, את דרכה להשגת אושר ולהימנעות מסבל. עיקר הטכניקה שלה היא בכך, שהיא מפחיתה בערך החיים ומסלפת את תמונת העולם הממשי בצורה שיגיונית, דבר המותנה בהרתעת החשיבה של האדם. במחיר זה, על-ידי קיבוע של אינפנטיליות נפשית וסחיפת האדם אל שיגיון-המונים, עולה בידי הדת לחסוך מבני-אדם רבים נזיריזם אישית (פרויד 2000ב, 94).

במונחים של יחסי כוח. אך אם אכן אין ממש באמת, מהו פשר המושג "חדשות כוזבות" ומדוע הוא מעורר התנגדות?

נראה שבמסגרת דיון המוותר על שאלת האמת לטובת ריבוי נרטיבים אי-אפשר להסביר את פשר המושג "חדשות כוזבות" וממילא אי-אפשר להסביר את ההתנגדות שהוא מעורר. עם זאת, הופעתו הדומיננטית של מושג זה במרחב השיח הפוליטי יכולה לשמש סימן לחזרתו של מושג האמת המודחק לשיח ואף הזדמנות לנסות לשקמו. נראה שגם להכרה בנרטיבים השונים יש גבול אפיסטמולוגי ואתי, שחצייתו פוגעת בערך שהכרה זו בקשה לקדם. הערך האפיסטמולוגי של נרטיבים שונים משקף את ההכרה החילונית שאין מי שמחזיק באמת מוחלטת, ולכן כדאי לבחון מחדש כל אמת ולהיות פתוח לאפשרות שמפרספקטיבה אחרת המציאות עשויה להיתפס באופן אחר. אם נשתמש במושג רווח משלב המעבר מהתיאולוגיה למדעי הטבע המודרניים, נוכל לומר שהמדע המודרני התקדם בהמירו את האידיאל של "השכל האלוהי" באידיאל של השכל האנושי, שהוא לעולם בר-טעות ותמיד כפוף לפרספקטיבה מסוימת. הערך האתי אף הוא משקף הכרה דומה בכך שאין מי שיכול לצוות על בני האדם כיצד ראוי לחיות, ולכן יש לאפשר לכל יחיד ולכל קבוצה לחיות בהתאם לערכיהם, כל עוד אינם פוגעים באפשרותם של האחרים לנהוג כך. אך אם מותחים מגמה זו יתר על המידה לא יכול להתקיים עולם של ידע ואין מקום לאתיקה. שאלת האמת היא שמכוננת את עולם הידע ואת האתיקה האנושית, ולכן ויתור עליה מסכן את שניהם גם יחד. יש טעויות אפיסטמולוגיות ואיתות, גם כשמכירים בחשיבות של ריבוי נרטיבים, וכך אפשר להסביר מהן "חדשות כוזבות". מדובר על אותו פער שבין נרטיב שמחויב לאמת, ולכן דובריו נכונים להכיר בחלקיותו ואף בכך שהוא עשוי להתגלות כשגוי (הרטוריקה הסוקרטית), לבין נרטיב שהוא אך ורק ביטוי של תשוקת כוח, שאיננו נכון להכיר בחלקיותו ובוודאי בטעותו (הרטוריקה הסופיסטית). לכן, עצם פריצתו של המושג "חדשות כוזבות" לשיח הפוליטי יכול ללמד שהאמת חוזרת ממקומה המודחק לשית. אך כדי להחזיר את השיח למקומו הראוי, כדי ש"השקר לא יהפוך לסדרו של עולם", נדרש שיקום של מעמד האמת, לא רק בשיח הפוליטי אלא בשיח התרבותי הרחב יותר, שכולל את עולם הכלכלה, המשפט, האקדמיה, האמנות וגם הדת. התזה הפוסטמודרנית של יחסי הכוח, שאפשרה לחשוף הטיות אפיסטמולוגיות ועוולות אתיות, נעשתה לחרב פיפיות כשמאמצעי לחשיפת כזבים חברתיים הפכה למתנגחת במושג האמת. מי שיוצא נשכר מכך הם אנשי הכוח, שלא רק מבטאים בכך את "האמת" של תזה זו אלא אף זוכים לגיטימציה "אתית", שהרי הכול אך ורק יחסי כוח.

עליית טראמפ יכולה להיות מוסברת על רקע חשיפת משבר החילונית הפוסטמודרני כחלק מהחזרה ל"דת". הכמיהה של תרבות נפולה לכוח פאלי שיושיע אותה מאפשרת עלייה של מנהיגים חזקים, שלא האמת היא נר לרגליהם אלא תשוקת הכוח. הם חושבים במונחים של יחסי כוח ומעניקים לבחוריהם תחושה של כוח, שכה חסרה להם. כוח זה הם עצמם שואבים מחזרה לאבות קדמונים, שאסור לערער על אמיתותיהם בשל כוחם העצום. דווקא סירוס זה של המנהיגים מאפשר להם לפעול בצורה נחושה וכוחנית יותר ממי שתוהים על אמיתות אלה, שלא לדבר על מי שמנסים למרוד בהן ומוקעים כבוגדים.¹⁴ כך נוצרת רטוריקה אינפנטילית של כן ולא מוחלטים ושל שפה רדודה, חנפנית ופוגענית. תפקידם של האינטלקטואלים במציאות תרבותית זו הוא לשקם את ערך האמת באמצעות התנגדות אתית לסילוק מושג האמת מן השיח הפוליטי. מבחינה זו הצפת המושג "חדשות כוזבות" היא צעד חשוב בכיוון זה, כיוון שהיא מחזירה למציאות התרבותית לכל הפחות את המחשבה על כזב לעומת אמת. אך כדי שהמושג יתרום בצורה ממשית יותר יש להמיר את הלעג הסלחני ביחס אליו לתמרור אזהרה חמור. הלעג הציני, או שמא יש לכתוב הלהג הציני, הוא חלק מן השפה האינפנטילית ובכך משרת במקרים רבים את הכזב, בהציגו אותו כדבר נסלח ומקובל. פעולת שיקום ערך האמת יכולה להכניס ריגוש מחודש לתרבות נבולה, ובכך להציע אלטרנטיבה לעלייתו של הכוח הפאלי הדורסני.

האמת אפוא נתביישה, או ליתר דיוק בוישה, ולא החצוצרה, שדווקא איבדה כל בושה. בתרבות שהאמת סולקה ממנה אין מקום לבושה, מפני שבושה נולדת בפער שבין הראוי למצוי, בין האמת לכזב. שאלת האמת היא השאלה מה נכון ומה ראוי. בלי שאלה זו מושל במציאות המצוי בלבד, וזו ממש עובדה. הקושי להתמודד עם שאלת האמת במתכונתה המודרנית והחילונית, שתובעת הבנה ולא אמונה, הוליד הישגים מדעיים ואתיים חשובים (דוגמת השלטון הדמוקרטי), אך גם רפיון בשאלת משמעות החיים. הכמיהה הדתית או האינפנטילית לאמת מוחלטת, שפרויד מזהה ביניהן, עדיין מושלת ככל הנראה בנפש האדם בכל הנוגע לשאלת משמעות החיים ("צללי האלוהים", במונחיו של ניטשה). פער זה בין הכמיהה לאמת מוחלטת לבין התשובות החלקיות והמקומיות שהמחשבה המודרנית יכולה לספק מוליד תחושה של ריקנות קיומית (אבסורד, במונחיו של קאמי), ואף התבוננות עוינת בשאלת האמת עצמה. רפיון זה, טענתי, הוא קרקע

¹⁴ ניטשה, שעומד על התפתחות האופי הצייתי של בני האדם מתוך התארגנותם בחברות, מצביע אף על האופי הצייתי של המנהיגים ש"מעמידים עצמם כמוציאים לפועל צווים קדומים או גבוהים יותר (של אבות, חוקה, חוק, משפטים או אף של אלוהים) או שהם לוקחים בהשאלה כללים עדריים מתוך דרכי החשיבה העדרית עצמה, כגון 'משרתיו הראשונים של עמם' או 'כלי שרת של טובת הכללי' (ניטשה 1967, 105). כך, ניטשה מספק לנו פרספקטיבה נוספת לבחינת המצב הקיומי שמשתקף ברטוריקה הפוליטית.

נוחה לעליית מנהיגות וולגרית וחזקה, שנותנת מענה לתחושת הרפיון בכוח פאלי נעדר עכבות של אבות קדמונים, שלהם מציית אף המנהיג עצמו. הקבלת המוטיב של "החזרת עטרה ליושנה" לסיסמת טראמפ "Make America great again" יכולה לסייע לשמוע את ההד הדתי שנושאת בשורתו של טראמפ. הד זה מתגלה ברטוריקה האינפנטילית והפטריארכלית של טראמפ ויכול להסביר את מקור כוחה, שהוא מקור כוחו: פנייה ליסודות קמאיים ולא מסופקים של ציבור במשבר משמעות (משבר החילוניות), שִׁפְּמָהּ לַאב גְּדוֹל (מנהיג חזק) ולאם קדושה (מולדת טהורה). מנקודת מבט זו, עליית טראמפ לשלטון איננה כה מפתיעה אך חייבת לעורר התנגדות מצד מי שרואים בשאיפה לאמת יסוד חיוני לחיים אנושיים ראויים.

רשימת מקורות

- אפלטון, 1979. "גורגיאס", **כתבי אפלטון** א, תרגום: יוסף ג. ליבס, ירושלים ותל אביב: שוקן, עמ' 392-278.
- ביאליק, חיים נחמן, 2004. **השירים**, אור יהודה: דביר.
- , 1953. **סיפורים**, תל אביב: דביר.
- ברנר, יוסף חיים, 1984. "רגשים והרהורים [על 'מחפשי האלוהים']", **כתבים** ג, תל אביב: הקיבוץ המאוחד, עמ' 376-369.
- הוסרל, אדמונד, 1996. **משבר המדעים האירופיים והפנומנולוגיה הטרנסצנדנטלית**, תרגום: דוד זינגר, ירושלים: מאגנס.
- יום, דייוויד, 1983. **מסכת טבע האדם**, תרגום: יוסף אור, ירושלים: מאגנס.
- ניטשה, פרידריך, 1985. **הולדתה של הטרגדיה; המדע העליון**, תרגום: ישראל אלדד, תל אביב וירושלים: שוקן.
- , 1967, **מעבר לטוב ולרוע; לגניאלוגיה של המוסר**, תרגום: ישראל אלדד, תל אביב וירושלים: שוקן.
- פוקו, מישל, 2005. **סדר השיח**, תרגום: נעם ברוך, תל אביב: בבל.
- פרויד, זיגמונד, 2013. **טוטם וטאבו: התאמות אחדות בין חיי הנפש של הפראים ושל הנוירוטים**, תרגום: רות גינזבורג, תל אביב: רסלינג.
- , 2000א. "עתידה של אשליה", **התרבות והדת**, תרגום: אברהם קנטור, תל אביב: ספריית פועלים, עמ' 74-31.
- , 2000ב. "תרבות בלא נחת", **התרבות והדת**, תרגום: יעקב גוטשלק, תל אביב: ספריית פועלים, עמ' 145-75.
- , 1988. "מעבר לעקרון העונג", **מעבר לעקרון העונג ומסות אחרות**, תרגום: חיים איזק, תל אביב: דביר, עמ' 137-95.
- קאמי, אלבר, 1999. **האדם המורד**, תרגום: צבי ארד, תל אביב: עם עובד.
- , 1990. **המיתוס של סזיפוס**, תרגום: צבי ארד, תל אביב: עם עובד.
- קפקא, פרנץ, 1992. **המשפט**, תרגום: אברהם כרמל, תל אביב: שוקן.

Ferenczi, Sandor, 1950. *The Selected Papers of Sandor Ferenczi*, New York: Basic Books.

Gadamer, Hans-George, 2013. *Truth and Method*, trans. Joel Weinsheimer and Donald G. Marshall, New York: Bloomsbury.

Laplanche, Jean, and Jean-Bertrand Pontalis, 1973. *The Language of Psycho-Analysis*, trans. Donald Nicholson-Smith, London: The Hogarth Press and the Institute of Psycho-Analysis.

Mercer, Jean, 2011. "The Concept of Psychological Regression: Metaphor, Mapping, Queen Square, and Tavistock Square", *History of Psychoanalysis* 4(2): 174–196.